

ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ (ΠΠ) ΒΑΣΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου εγγράφου είναι η επισκόπηση των βασικών συμπερασμάτων και προτάσεων της ανάλυσης, από τον Ευρωπαϊκό Φορέα για την Ανάπτυξη στην Ειδική Αγωγή (ο Φορέας), σχετικά με την Πρώιμη Παρέμβαση. Η επισκόπηση συμπεριλαμβάνει μία περίληψη της προόδου και των βασικών εξελίξεων που έχουν πραγματοποιηθεί σε αυτόν τον τομέα σε πολιτικό και πρακτικό επίπεδο εντός των συμμετεχουσών χωρών του Φορέα από το 2005.

Σε παγκόσμιο και Ευρωπαϊκό επίπεδο, έχει αναγνωριστεί μία σαφής σύνδεση μεταξύ ενός φτωχού ή μειονεκτικού υπόβαθρου και της χαμηλής εκπαιδευτικής επίδοσης. Οικογένειες από παρόμοια περιβάλλοντα έχει αποδειχθεί ότι επωφελούνται περισσότερο από τη δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες Πρώιμης Παρέμβασης και Φροντίδας (ΠΠΦ). Οι στόχοι του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το έτος 2010 ήταν η παροχή φροντίδας σε τουλάχιστον 90% των παιδιών ηλικίας μεταξύ 3 ετών και της ηλικίας υποχρεωτικής φοίτησης στο εκπαιδευτικό σύστημα και σε τουλάχιστον 33% των παιδιών κάτω των 3 ετών (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2011).

ΠΠ – τάσεις σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο

Τα αποτελέσματα των εργασιών του Φορέα λαμβάνουν υπόψη τις πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα της Πρώιμης Παρέμβασης σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010 και 2011· Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2011· Ηνωμένα Έθνη, 2006· ΠΟΥ, 2011) και η ανάλυση του Φορέα έχει αναγνωριστεί εξίσου σε αρκετά βασικά έγγραφα πολιτικής (για παράδειγμα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2011· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Οι τρέχουσες τάσεις στο τομέα της Πρώιμης Παρέμβασης αναδεικνύουν μία σειρά από βασικά ζητήματα. Η παροχή υψηλής ποιότητας προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής μπορεί να συντελέσει σημαντικά- δια μέσου της ενδυνάμωσης και της υποστήριξης όλων των παιδιών ώστε να μπορέσουν να συνειδητοποιήσουν το εύρος των δυνατοτήτων τους- στην επίτευξη των δύο κορυφαίων στόχων της στρατηγικής του Ευρώπη 2020, δηλαδή στην μείωση της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου σε ποσοστό κάτω του 10% και στην έξοδο τουλάχιστον 20 εκατομμυρίων ανθρώπων από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η στρατηγική του Ευρώπη 2020 δεν μπορεί να επιτευχθεί αν δεν παρέχεται σε όλα τα παιδιά ένα ικανοποιητικό σημείο αφετηρίας στην ζωή τους.

Οι κεντρικές προτεραιότητες και τα βασικά σημεία των πολιτικών και πρακτικών σχετικά με την Πρώιμη Παρέμβαση εστιάζουν:

Στην πρόσβαση σε μια γενική και ενταξιακή εκπαίδευση και αγωγή στην προσχολική ηλικία (ΕΑΠΗ): Η πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας ενταξιακές υπηρεσίες ΕΑΠΗ, οι οποίες είναι διαθέσιμες σε όλους, είναι ωφέλιμη για όλους. Η ΕΑΠΗ προσφέρει τη δυνατότητα για μεγαλύτερη ένταξη των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, προετοιμάζοντας τη μετέπειτα ένταξη τους στα γενικά σχολεία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Στη διακυβέρνηση της ΕΑΠΗ: Μία συστημική προσέγγιση των υπηρεσιών ΕΑΠΗ προϋποθέτει στενή συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών τομέων πολιτικής, όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η υγεία και η κοινωνική πολιτική. Αυτό απαιτεί ένα συνεκτικό όραμα, κοινό μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, συμπεριλαμβανομένων των γονέων, ένα κοινό πλαίσιο πολιτικής με συνεπείς στόχους σε όλο το εύρος του συστήματος και ξεκάθαρα καθορισμένους ρόλους και αρμοδιότητες σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Στην ποιότητα της ΕΑΠΗ: Οι υπηρεσίες ΕΑΠΗ θα πρέπει να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται με σκοπό την ανταπόκριση όλου του φάσματος των αναγκών όλων των παιδιών: γνωστικές, συναισθηματικές, κοινωνικές και σωματικές. Η κατάκτηση μη-γνωστικών δεξιοτήτων (όπως η επιμονή, η κινητοποίηση, η ικανότητα αλληλεπίδρασης με τους άλλους) στα πρώτα χρόνια είναι απαραίτητη για το σύνολο της μελλοντικής μάθησης και της επιτυχούς κοινωνικής συναναστροφής. Οι υψηλής ποιότητας υπηρεσίες ΕΑΠΗ δρουν συμπληρωματικά με, αντί ως υποκατάστατο, ένα ισχυρό σύστημα πρόνοιας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Στην Παιδο-κεντρική προσέγγιση: Τα πρώτα χρόνια της παιδικής ηλικίας είναι κρίσιμα για τη γνωστική, αισθητηριακή και κινητική ανάπτυξη, τη συναισθηματική και προσωπική εξέλιξη, την κατάκτηση της γλώσσας και για τη θεμελίωση της δια βίου μάθησης. (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2011).

Στη συμμετοχή των γονέων: Οι γονείς, τόσο οι μητέρες όσο και οι πατέρες, είναι ισότιμοι συνεργάτες της ΕΑΠΗ. Οι υπηρεσίες της ΕΑΠΗ πρέπει να είναι πλήρως συμμετοχικές, εμπλεκόντας, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό, και τα ίδια τα παιδιά (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2011).

Στο προσωπικό: Οι ικανότητες του προσωπικού είναι καίριες για την υψηλή ποιότητα της ΕΑΠΗ. Το εύρος των ζητημάτων που καλείται να αντιμετωπίσει το προσωπικό της ΕΑΠΗ και η διαφορετικότητα των παιδιών που βρίσκονται υπ' ευθύνη τους απαιτούν τον συνεχή αναστοχασμό της παιδαγωγικής τους πρακτικής καθώς και μία συστηματική προσέγγιση του επαγγελματισμού του εμπλεκόμενου προσωπικού (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Το πρόγραμμα του Φορέα σχετικά με την Πρώιμη Παρέμβαση (ΠΠ)¹

Στο πρόγραμμα Πρώιμης Παρέμβασης, για το έτος 2010, συμμετείχαν εμπειρογνώμονες από 26 χώρες², συμπεριλαμβανομένων υπευθύνων χάραξης πολιτικής της πρώιμης παρέμβασης και επαγγελματιών του χώρου.

Ο στόχος της ανάλυσης του προγράμματος ήταν να χτίσει πάνω στα βασικά αποτελέσματα της προηγούμενης ανάλυσης του Φορέα (για το έτος 2003–2004) και να παρέχει μία επισκόπηση της βασικής προόδου και των εξελίξεων στο τομέα της Πρώιμης Παρέμβασης σε Ευρωπαϊκό Επίπεδο από το 2005.

Η ανάλυση του προγράμματος του Φορέα για το έτος 2005 επισήμανε τη σπουδαιότητα της Πρώιμης Παρέμβασης τόσο σε πολιτικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο και πρότεινε ένα μοντέλο Πρώιμης Παρέμβασης κατά το οποίο η υγεία, η εκπαίδευση και οι κοινωνικοί τομείς είναι άμεσα εμπλεκόμενοι. Το συγκεκριμένο μοντέλο Πρώιμης Παρέμβασης επικεντρώνεται στην ανάπτυξη του ατόμου γενικά και ειδικότερα στην ανάπτυξη των παιδιών. Επιπροσθέτως, αποτελεί μία μετάβαση από την παραδοσιακή μορφή της παρέμβασης, η οποία πρωταρχικά επικεντρώνεται στο παιδί, σε μια εκτεταμένη προσέγγιση η οποία εμπλέκει το παιδί, την οικογένεια και το περιβάλλον. Αυτή η μετάβαση συνάδει με την εξέλιξη μίας ευρύτερης γκάμας σκεπτικών στο τομέα της αναπηρίας, δηλαδή τη μετάβαση από το ιατρικό στο κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας.

Σε ευθυγράμμιση με αυτό το αναδυόμενο μοντέλο, ο ακόλουθος λειτουργικός ορισμός της Πρώιμης Παρέμβασης προτάθηκε και συμφωνήθηκε από την ομάδα εμπειρογνομένων οι οποίοι εργάστηκαν τόσο στην πρώτη ανάλυση του Φορέα και όσο και κατά τη διάρκεια ενημέρωσης του προγράμματος: Η ΠΠ αποτελεί ένα συνδυασμό υπηρεσιών/παροχών για κάθε μικρό παιδί και τις οικογένειές τους, παρέχεται δε κατ' απαίτηση τους σε συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του παιδιού, και καλύπτοντας όλες τις ενέργειες που είναι αναγκαίες να πραγματοποιηθούν όταν το παιδί χρειάζεται ειδική υποστήριξη με σκοπό:

- Να διασφαλίσει και να ενισχύσει την προσωπική του ανάπτυξη·
- Να ενδυναμώσει τις ικανότητες της ίδιας της οικογένειας, και
- Να προωθήσει την κοινωνική ένταξη της οικογένειας και του παιδιού.

Τα πέντε στοιχεία τα οποία επισημαίνει η ανάλυση ως σχετικά με αυτό το μοντέλο και τα οποία απαιτούν δραστική εφαρμογή είναι αλληλένδετα και δεν μπορούν να νοηθούν απομονωμένα το ένα από το άλλο:

Διαθεσιμότητα: Ένας κοινός στόχος της Πρώιμης Παρέμβασης και μία γενική προτεραιότητα όλων των χωρών είναι η προσέγγιση όλων των παιδιών και των οικογενειών που χρειάζονται υποστήριξη όσο το δυνατόν νωρίτερα.

Εγγύτητα: Οι υπηρεσίες υποστήριξης θα πρέπει να μπορούν να προσεγγίζουν όλα τα μέλη του στοχευόμενου πληθυσμού και να είναι διαθέσιμες όσο το δυνατόν πιο κοντά στις οικογένειες, τόσο σε τοπικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο.

Οικονομική προσιτότητα: Οι υπηρεσίες θα πρέπει να παρέχονται δωρεάν ή με ένα ελάχιστο κόστος στις οικογένειες και να καλύπτονται είτε από τα δημόσια κονδύλια της υγείας και των κοινωνικών ή εκπαιδευτικών αρχών, είτε μέσα από μη-κυβερνητικούς οργανισμούς συμπεριλαμβανομένων των μη-κερδοσκοπικών συλλόγων.

¹ Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο: <http://www.european-agency.org/agency-projects/early-childhood-intervention>

² Αυστρία, Βέλγιο (γαλλόφωνη κοινότητα), Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία και Βόρεια Ιρλανδία), Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Σλοβενία, Σουηδία, Τσέχικη Δημοκρατία, Φιλανδία

Διεπιστημονική εργασία: Οι αρμόδιοι επαγγελματίες για την άμεση υποστήριξη των μικρών παιδιών και των οικογενειών τους προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά πεδία (επαγγέλματα) και, κατά συνέπεια, προέρχονται από διαφορετικά εργασιακά υπόβαθρα ανάλογα με την υπηρεσία με την οποία συνδέονται. Η διεπιστημονική εργασία διευκολύνει την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των μελών της ομάδας.

Ποικιλομορφία των υπηρεσιών: Το συγκεκριμένο στοιχείο συνδέεται στενά με το εύρος των επιστημονικών κλάδων που εμπλέκονται στην ΠΠ. Η εμπλοκή τριών βασικών υπηρεσιών – της υγείας, των κοινωνικών υπηρεσιών και της εκπαίδευσης – αποτελεί ένα κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα στις χώρες, αλλά παράλληλα αποτελεί μία από τις βασικές διαφορές τους.

Τα κύρια αποτελέσματα της ανάλυσης του Φορέα κατά το έτος 2005 υπογραμμίζουν ότι: 'η ΠΠ σχετίζεται με το δικαίωμα κάθε μικρού παιδιού και της οικογένειάς του να λαμβάνουν την υποστήριξη που χρειάζονται. Η ΠΠ έχει ως στόχο να υποστηρίξει και να ενδυναμώσει το παιδί, την οικογένεια και τις εμπλεκόμενες υπηρεσίες. Βοηθάει στη δημιουργία μίας ενταξιακής και συνεκτικής κοινωνίας η οποία κατανοεί τα δικαιώματα των παιδιών και των οικογενειών τους' (σελ. 3).

Ευρήματα του έργου και προτάσεις

Τα κύρια ευρήματα από την ανάλυση του 2010 συνεχίζουν να υποστηρίζουν τις προτεραιότητες που είχαν τεθεί κατά τις προηγούμενες εργασίες:

Η ανάγκη προσέγγισης όλων των πληθυσμών που έχουν ανάγκη Πρώιμης Παρέμβασης: Η συγκεκριμένη προτεραιότητα σχετίζεται με τον κοινό στόχο όλων των συμμετεχουσών χωρών ο οποίος είναι η προσέγγιση όλων των παιδιών και των οικογενειών τους που έχουν ανάγκη υποστήριξης όσο το δυνατόν νωρίτερα.

Η ανάγκη διασφάλισης ισότιμων και ποιοτικών προδιαγραφών: Η προτεραιότητα αυτή σχετίζεται με την ανάγκη δημιουργίας σαφώς προσδιορισμένων ποιοτικών προδιαγραφών για τις υπηρεσίες και την παροχή Πρώιμης Παρέμβασης. Επιπροσθέτως, η ανάπτυξη μηχανισμών αξιολόγησης και διασφάλισης των ποιοτικών προδιαγραφών θα βελτιώσει την αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών Πρώιμης Παρέμβασης και τη διασφάλιση της ίδιας ποιότητας υπηρεσιών σε εθνικό επίπεδο, ανεξάρτητα από τις γεωγραφικές διαφορές.

Η ανάγκη σεβασμού των δικαιωμάτων των παιδιών και των οικογενειών τους: Η συγκεκριμένη προτεραιότητα σχετίζεται με την ανάγκη δημιουργίας ευέλικτων υπηρεσιών με επίκεντρο την οικογένεια. Οι υπηρεσίες αυτές θα λειτουργήσουν για τα παιδιά και τις οικογένειες και θα εμπλέκουν τους γονείς σε όλα τα στάδια σχεδιασμού και ανάπτυξης υπηρεσιών Πρώιμης Παρέμβασης για τα παιδιά.

Τέσσερις συγκεκριμένες προτάσεις προκύπτουν από το πρόγραμμα ΠΠ, οι οποίες σχετίζονται με:

1. Τη νομοθεσία και τα μέτρα πολιτικής: Ένας σημαντικός αριθμός ενεργειών, ρυθμίσεων, διαταγμάτων και άλλων πολιτικών μέτρων έχουν ήδη υιοθετηθεί από το έτος 2004/2005, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίζει την ενεργό συμμετοχή των υπευθύνων χάραξης πολιτικής και τη δέσμευση τους στην ΠΠ. Η νομοθεσία και η πολιτική αποτελούν τα πρώτα βήματα της διαδικασίας ωστόσο, η αποτελεσματική εφαρμογή και παρακολούθηση των πολιτικών μέτρων είναι εξίσου σημαντικά όσο και τα ίδια τα μέτρα.

2. Το ρόλο των επαγγελματιών: Αναγνωρίζεται ο καίριος ρόλος των επαγγελματιών οι οποίοι εμπλέκονται στα διαφορετικά στάδια της Πρώιμης Παρέμβασης. Ο ρόλος αυτός σχετίζεται με:

- Τον τρόπο παροχής των πληροφοριών στις οικογένειες·
- Τα προγράμματα κατάρτισης που πραγματοποιούνται προκειμένου να είναι σε θέση οι επαγγελματίες να εργαστούν σε διεπιστημονικές ομάδες, να μοιραστούν κοινά κριτήρια και στόχους και να εργαστούν αποτελεσματικά με τις οικογένειες.

3. Την ανάγκη ύπαρξης ενός συντονιστή Πρώιμης Παρέμβασης ή ενός βασικού συντονιστή των διαφορετικών υπηρεσιών: Η οποία έχει επισημανθεί από αρκετές υπηρεσίες. Μια τέτοια ενέργεια θα μπορούσε να εγγραφεί το συντονισμό των υπηρεσιών, των επαγγελματιών και των οικογενειών.

4. Τη βελτίωση του συντονισμού εντός και ανάμεσα στους διαφορετικούς τομείς: Ο ανεπαρκής συντονισμός ανάμεσα στις υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης οφείλεται σε διαφορετικούς παράγοντες. Στην παροχή των υπηρεσιών εμπλέκονται διαφορετικοί τομείς (υγεία, κοινωνική πρόνοια, εκπαίδευση) με διαφορετικές μεθόδους εργασίας, με διαφορετική φιλοσοφία και με διαφορετικά συστήματα χρηματοδότησης καθώς και επαγγελματίες από ένα εύρος επιστημονικών υποβάθρων και κλάδων. Η οικογένεια θα πρέπει να βρίσκεται στο κέντρο και οι υπηρεσίες να συντονίζονται γύρω από αυτή.

Τομείς περαιτέρω ανάπτυξης της πολιτικής

Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη, αναφορικά με την εφαρμογή ευνοϊκών μέτρων πολιτικής για την Πρώιμη Παρέμβαση, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ποιοτικών υπηρεσιών Πρώιμης Παρέμβασης, η παροχή και η ενίσχυση του συντονισμού των υπηρεσιών, ωστόσο μία σειρά από βασικά ζητήματα πολιτικής απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση. Κατά την εξέταση των προτεραιοτήτων της πολιτικής σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, σε συνδυασμό με τα ευρήματα του προγράμματος Πρώιμης Παρέμβασης, υποστηρίζεται ότι χρειάζεται περαιτέρω εργασία με σκοπό τη διασφάλιση της εφαρμογής των υπηρεσιών πρώιμης παρέμβασης με τρόπο ισότιμο και αποτελεσματικό. Οι ακόλουθοι τομείς χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής:

Ολοκληρωμένη στρατηγική: Οι υπηρεσίες Πρώιμης Παρέμβασης, όσο υποστηρικτικές και αν είναι, έχουν τη δυνατότητα να αντισταθμίσουν μονάχα εν μέρει τα ζητήματα οικογενειακής φτώχειας και του κοινωνικό-οικονομικού μειονεκτήματος. Προκειμένου να αυξηθούν τα μακροπρόθεσμα οφέλη της παροχής υψηλά ποιητικής Πρώιμης Παρέμβασης σε παιδιά από μειονεκτούντα περιβάλλοντα, η Πρώιμη Παρέμβαση θα πρέπει να συνδεθεί και με πρωτοβουλίες άλλων τομέων πολιτικής (εργασία, στέγαση, υγεία, κλπ.).

Πρότυπα ποιότητας: Θα πρέπει να υπάρχουν σαφώς καθορισμένα πρότυπα ποιότητας/προδιαγραφές για τις υπηρεσίες και την παροχή Πρώιμης Παρέμβασης με σκοπό τη βελτίωση της Πρώιμης Παρέμβασης σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη συμπλήρωση των υφιστάμενων ποσοτικών στόχων. Οι μηχανισμοί αξιολόγησης των παροχών Πρώιμης Παρέμβασης και η διασφάλιση της τήρησης των προτύπων ποιότητας θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις υπηρεσίες Πρώιμης Παρέμβασης.

Δημόσιες δαπάνες και επενδύσεις: Η Πρώιμη Παρέμβαση τείνει να λαμβάνει λιγότερης προσοχής και λιγότερης χρηματοδότησης από οποιοδήποτε άλλο στάδιο της εκπαίδευσης, παρά τις σαφείς ενδείξεις ότι η Πρώιμη Παρέμβαση είναι περισσότερο αποτελεσματική και οικονομικά αποδοτική από ότι η παρέμβαση σε μεταγενέστερα στάδια. Υπάρχει ανάγκη να διασφαλιστεί ότι η χρηματοδότηση θα αξιοποιείται με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο.

Ειδικευμένο προσωπικό: Η προσέλκυση, εκπαίδευση και διατήρηση καταλλήλως καταρτισμένου προσωπικού αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση, καθώς οι τάσεις όσον αφορά την ενσωμάτωση της φροντίδας των παιδιών και την εκπαίδευση αυξάνουν τον επαγγελματισμό του προσωπικού. Τα επαγγελματικά πρότυπα χρειάζεται να αυξηθούν με την εισαγωγή αναγνωρισμένων προσόντων για όσους εργάζονται στον τομέα της Πρώιμης Παρέμβασης. Χρειάζεται επίσης να υπάρξει εστίαση σε ζητήματα ποιότητας και καταλληλότητας των προγραμμάτων σπουδών και στους τρόπους ανάλυσης και μάθησης μέσα από καλές εμπειρίες.

Συμπερασματικά σχόλια

Το κεντρικό μήνυμα που αναδύεται μέσα από τη μελέτη σχετικά με την Π.Π είναι ότι ανεξάρτητα από τις προσπάθειες όλων των χωρών και την πρόοδο που παρατηρείται σε όλα τα επίπεδα, απαιτείται περισσότερη εργασία για να διασφαλιστεί η επίτευξη μίας βασικής αρχής- το δικαίωμα κάθε παιδιού και της οικογένειάς του να λαμβάνουν την υποστήριξη που χρειάζονται. Η πρόσβαση σε καθολικά διαθέσιμες και ενταξιακές υπηρεσίες Πρώιμης Παρέμβασης είναι το πρώτο βήμα μίας μακράς διαδικασίας προς την κατεύθυνση της ενταξιακής εκπαίδευσης και των ίσων ευκαιριών για όλους μέσα σε μία ενταξιακή κοινωνία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010) *Ανακοίνωση από την Επιτροπή. Ευρώπη 2020 – Αναπτυξιακή στρατηγική για μία έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομία*. COM (2010) 2020

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011) *Ανακοίνωση από την Επιτροπή σχετικά με την Προσχολική Εκπαίδευση και Φροντίδα* (Φεβρουάριος 2011) COM(2011) 66

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2011) *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12ης Μαΐου 2011 σχετικά με την Προσχολική Εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση* (I/2010/2159)

Ηνωμένα Έθνη (2006) *Σύμβαση για τα δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*, Νέα Υόρκη, Ηνωμένα Έθνη. Η ηλεκτρονική πηγή είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο: www.un.org/disabilities/documents/convention/crpd_greek.doc

Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (2011) *Παγκόσμια Έκθεση για την Αναπηρία*, Γενεύη, Ελβετία, ΠΟΥ